

Campanes de Sant Bertomeu: passat, present i futur del paisatge sonor de Xàbia

Marcos Buigues Metola (Campaners de la Catedral de València)

Els campaners (que toquem les campanes manualment per pura afició i plaer) gaudim utilitzant la denominació de «paisatge sonor» per referir-nos a aquell que han construït i constituït els sons de les campanes i els seus tocs (no immutables, però alguns ben presents en la memòria col·lectiva d'un poble). A més, no dubtem en parlar del so de les campanes com la més alta música comunitària, la qual cosa té el seu sentit, tant figurat com real.

I tot això perquè considerem que cal posar les campanes al lloc on li corresponen, més enllà d'unes «màquines sorolloses per cridar a missa». Només posarem alguns exemples d'allò que podem considerar que són: objec-

te de bronze, instrument musical, objecte litúrgic/sagrat/beneït, "la veu de Déu", objecte protector, peça artística, element mesurador del temps, mitjà de comunicació comunitari, patrimoni material (l'objecte històric), patrimoni immaterial (els tocs manuals, de fet, han sigut així reconeguts recentment per l'UNESCO) i, en fi, com havíem dit a l'inici, element integrant del paisatge sonor.

La casa de les campanes és el campanar, i a Xàbia és el de Sant Bertomeu qui ha emès aquesta música col·lectiva dels tocs de campanes durant segles. El nostre campanar, que tenia la doble funció de campanar i torre vigia del sistema defensiu litoral, domina visualment la vall de Sant Bertomeu des del segle XVII pràcticament amb l'aspecte actual. En canvi, no podem dir que s'haja conservat també quasi intacte el domini acústic de la vall, ja que no són les mateixes campanes (i per tant, tampoc els mateixos sons ni melodies) les que conservem actualment.

Les campanes desaparegudes

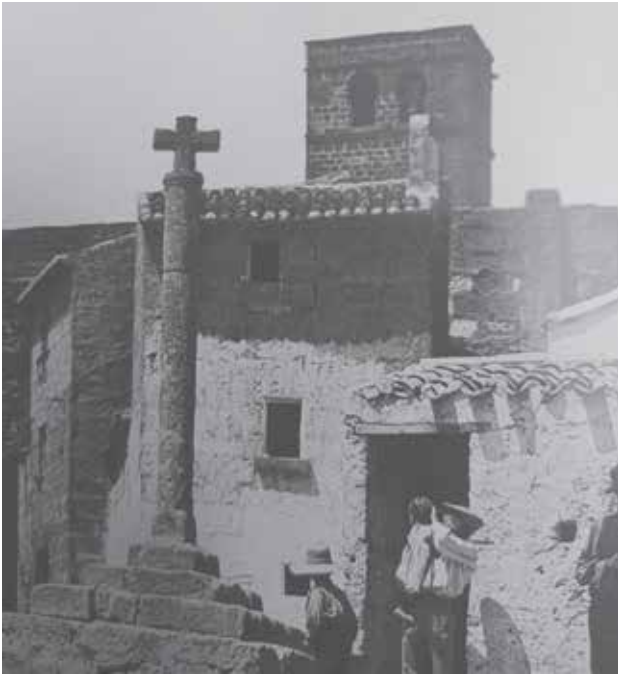
Poc sabem, en realitat, de les campanes que han anat passant al llarg dels segles pel campanar. La notícia més antiga seria la que tenim gràcies a la troballa d'un clot al terra de la plaça de l'Església, aparegut en 2006 durant les excavacions arqueològiques prèvies a les obres de substitució de paviment de la plaça. El clot era, ni més ni menys, que l'utilitzat per a la fosa d'una campana al segle XIV, a peu de torre (com era costum donades les dificultats de transport dels pesats instruments).

Pel que fa a referències escrites sobre les campanes antigues, són sempre breus i insuficients per al que ens agradaria saber. Només coneixem les referències recollides per Godofredo Cruanyes a les "Efemerides Històriques de la villa de Jabea". En tot cas, enumerem tot seguit allò que coneguem d'aquelles campanes que ja no existeixen, i com veiem, molt habitualment apadrinades pel batlle o alcalde del moment:

- 1575. El 24 de octubre de 1575 el Dr. D. Baltasar Dalp, retor de Xabea, batejà dues campanes: la primera Tófolà, de nou quintals de pes, padrins Juan de Urteaga, bayle i Ángela Duart y de Sapena. La

El campanar a finals del segle XIX, encara amb les campanes amb truja de fusta.

El campanar a principis del segle XIX, encara amb les campanes amb truja de fusta.

menuda pesa set arroves i li posaren el nom de "Cristóbal", sent padrins Cristóbal Sapena i Ana Bas, donzella, filla de Jaime.

- 1651. La "Bartolomeue María Antonio de Padua y Apolonia". Beneïda pel Paborde Dr. D. Bartolomé Borrull, el 9 de febrer de 1651. Tenia 27 quintals de pes, 108 arroves. L'apadrinaren Francesc Esteve, "Jurat en Cap", i Francesca Torró, esposa de Jaume Cruanyes, batle de la vila.
- 1843. José Sendra, ecònom de l'església parroquial de Xàbia, batejà la campana San Bartolomé Apóstol l'11 de febrer de 1843 sent padrins D. Vicente Sapena, alcalde primer i Dª Rosalía Bolufer.

Guerra civil espanyola i postguerra: adéu a les campanes velles, benvinguda a les actuals

És molt probable que alguna de les campanes de què hem parlat sobrevisquera fins a la data de la guerra civil

espanyola, moment en el qual es va estendre com a esport nacional el llançament de campanes des dels campanars, en principi amb l'excusa de l'ús del bronze per a fabricació d'armament, i en moltes ocasions com a part de les destrosses revolucionàries patides pel patrimoni religiós. Sense cap dubte, el període de major pèrdua de patrimoni campaner de la nostra història.

Així doncs, l'agost de 1938 el President del Consell Municipal de Xàbia rep de part de la Subsecretaria de Armamento una petició «para recoger el mayor número de campanas que sean destinadas a la fundición». En aquell moment hi haurien quatre campanes, i sembla que les dos més grans foren arreplegades, mentre que les dues més menudes quedaren a la torre.

Passat el període bèl·lic, tocava reconstruir i recomençar moltes coses, entre les quals es va incloure la recuperació de les campanes. L'Ajuntament aprova en sessió pública extraordinària de 25/10/1941:

Adquisición campanas

«Puestas de manifiesto las condiciones de venta establecidas por la casa Roses de Silla para la adquisición de campanas con destino al Templo Parroquial, se acuerda la adquisición de dos de ellas por el Ayuntamiento con sus badajos y truchas correspondientes por el precio de cinco mil pesetas y mediante entrega de las dos campanas viejas que existen en la torre de la Iglesia adelantando dos mil quinientas pesetas y el resto cuando se hallen instaladas dichas campanas en la torre, autorizando a la Presidencia para que bajo estas bases formule el oportuno contrato de compra venta».

Arribada i pujada de les campanes, any 1941. Foto Axiu Museu «Soler Blasco».

Benedicció de la campana Bertomeua, any 1942. Foto Arxiu Museu «Soler Blasco».

Aquest acord municipal significa que en 1941 es van fondre, per la foneria dels Germans Roses (Silla, València), 3 noves campanes, aportant les dues campanes conservades a la torre, per ser refoses i aprofitar el bronze. Eixes 3 noves campanes són les actuals Victòria i Sebastiana (les que va pagar l'ajuntament), a més de l'antiga Mariana (apadrinada per Mariana Cholbi Calabuig), que va ser refosa de nou dues dècades més tard. Coneguem algunes fotografies del moment de l'arribada i pujada de les campanes, tot un espectacle en aquell temps, i també per a ulls actuals.

En 1942, amb les aportacions dels feligresos de la parròquia (com queda especificat en la seua inscripció al mateix bronze), es va afegir, essent rector D. Pedro Lloret, la nova campana grossa (del mateix fonedor que les menudes), coneguda per tota la població com a Bertomeua, tot i que només apareix com a possible nom inscrit al bronze l'intrigant i inusual nom «Pax».

Segona meitat del s. XX, mecanitzacions i oblit

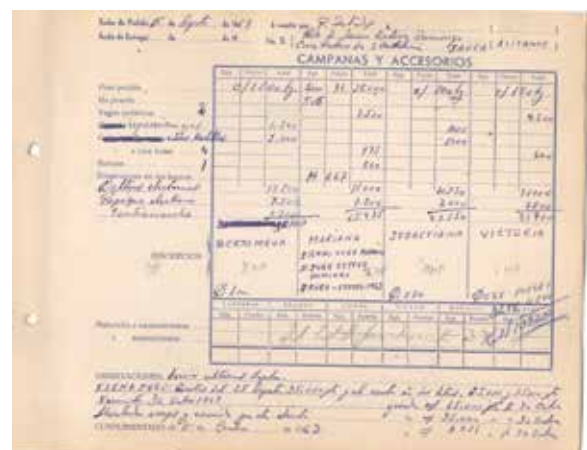
Ja completat el nou conjunt de campanes de postguerra, als pocs anys arriben les noves tendències tecnològiques a les instal·lacions de les campanes. Així, en 1953 s'instal·laren nous contrapesos (que en valencià anomenem tradicionalment «truges») de ferro (en compte dels tradicionals de fusta) a les 4 campanes, però sense ser electrificades. En aquella època, les campanes encara es tocaven a mà, generalment per part de membres de la família Miñana (els de la ferreria).

Passant a la dècada posterior, es conserva una carta del rector D. Juan Esteve, del 8 d'agost de 1963, amb una certa presa o urgència per demanar a l'empresa Salvador Manclús (València) un pressupost d'electrificació: «*ten-go el proyecto inmediato realizar la electrificación de las campanas de la torre de esta parroquia*». Manclús, que ja havia instal·lat truges de ferro durant la dècada anterior, va respondre ràpid i el 15 d'agost, en ple dia festiu, va visitar el campanar per fer pressupost d'electrificació.

Així, l'octubre de 1963 quedaren electrificades les 4 campanes amb motors de volteig, aprofitant la truja de ferro de Sebastiana i instal·lant-ne de noves per a les altres tres. A més, per algun motiu (possible trencament de la campana) es va refondre l'antiga campana Mariana, que va passar a ser la actual Mariana, fosa per Salvador Manclús (València) també en 1963.

Aquest procés de mecanització va suposar un abans i un després per a les nostres campanes i tocs. D'una banda, l'ofici de campaner i els seus coneixements i tècniques, van desaparèixer de sobte, substituïts per mecanismes de toc automatitzats. D'altra banda, i com a conseqüència, es van perdre els tocs antics, desapareguts de la memòria col·lectiva i substituïts per ritmes molt més limitats (els motors de volteig i els electromartells per als repics tenen les seues limitacions musicals i rítmiques), menys creatius i molt més estandarditzats i globals, quan el llenguatge de les campanes sempre havia sigut un llenguatge, un codi de caràcter local.

I tot allò, en nom d'una modernitat o d'un progrés mal entès, i en un context històric i eclesial, el dels anys 60, de canvis grans i ràpids en la societat del moment. El campanòleg i antropòleg Francesc Llop ho ha explicat sovint d'aquesta forma: «Els campaners eren cars, els motors eren barats, sobre tot per què els venien com una inversió per a sempre. I a més del desprestigi de la tradició i del culte a la modernitat es va afegir el Concili Vaticà II, tan mal entès a casa nostra: calia tallar amb tot, calia començar de bell nou, per ser conciliars, per ser europeus, per ser moderns.»

Fulla de pressupost de Salvador Manclús per a la mecanització de les campanes, any 1963.

Sala de campanes, any 2004. Foto de l'autor.

Estat de conservació del terra de fusta, any 2017. Foto Campaners de la Catedral de València.

l des del 1963, les nostres quatre campanes, Victòria, Sebastiana, Mariana i Bertomeua, només ham conegut l'envelliment d'aquestes instal·lacions que, segurament, eren la millor tecnologia del moment però que han tingut (no només a Xàbia sinó als centenars de campanars on també s'hi van instal·lar) conseqüències negatives, fins i tot per al propi campanar:

- les truges de ferro s'han deteriorat i només han tingut reparacions parcials i provisionals.
- les instal·lacions s'han rovellat en extrem durant dècades d'exposició a l'humit aire de la mar, tan a prop.
- el campanar ha vist com els clevills s'han multiplicat, especialment per l'agressivitat dels motors de volteig continu, que afecten als murs.

Així, la gran decadència de la mecanització arriba el 12 de maig de 2004, quan s'anuncia la paralització del motor de volteig de la Bertomeua, pels clevills al mur en la zona dels eixos de la campana. I a partir de 2020, fins i tot la campana Mariana ha de ser desconnectada. Només les menudes, Victòria i Sebastiana, han continuat voltejant amb normalitat fins a l'actualitat.

Pel que fa al volteig de la Bertomeua, només s'ha sentit en tres ocasions especials (dos concerts en 2007 i 2012, i la commemoració del 50 Aniversari de Jesús Natzaré com a alcalde perpetu, el 2017), de mans dels Campaners de la Catedral de València.

En 2020, per acabar de rematar, el campanar pateix les conseqüències del temporal Glòria, amb la caiguda de la mostra externa del rellotge i fragments de gàrgoles i altres pedres. En aquest moment el nostre campanar arriba a la

més profunda desolació: les campanes al mínim rendiment, els clevills com a part inseparable de la seua essència i les caigudes d'elements febles com a crit urgent de socors.

El 2021 suposa la llum al final del túnel. Després de dècades d'espera, de reparacions provisionals, de promeses polítiques esfumades, d'un projecte de restauració fantasma en 2006, fins i tot amb cartell d'obres a peu de campanar, però mai començat... Després de tot això, arriba la restauració de gran part de l'església fortalesa i de l'interior i exterior del campanar, recuperant la morfologia original d'un espai com és la sala de les campanes, que va tindre durant dècades un fals terra de fusta (probablement afegit per tocar les campanes més còmodament, quan les tècniques de toc manual a corda van perdent-se). El terra de fusta ha sigut retirat durant la restauració per arribar al terra original que hi havia sota les fustes, i que deixa les campanes a l'alçada original.

2023, l'esperança de tornar a escoltar les campanes restaurades

El passat 20 de juny tornarem a vore campanes volant pel cel de Xàbia, evocant aquelles fotos en blanc i negre de la seua pujada en plena postguerra. Un dia històric perquè sembla que, després d'una llarga espera, les campanes de Sant Bertomeu tornaran a lluir com en altres temps.

Quan la gran grua va baixar els instruments, els curiosos que estaven atents a la delicada operació pogueren comprovar el terrible estat de les truges de ferro i les rodes dels motors. No diem de les campanes, que estan perfectament conservades (el bronze envella molt bé), sinó dels mecanismes, devorats pel rovell fins al punt de desfer-se la capa més superficial del ferro passant la mà.

Concert de campanes, any 2012. Foto Campaners de la Catedral de València.

Foto comparativa 2007-2021 de la sala de campanes abans i després de la restauració, que va retirar el terra postís de fusta. Fotos Campaners de la Catedral de València.

La restauració consistirà a tornar a instal·lar truges de fusta, que no només milloren estèticament les campanes sinó que, especialment, milloren la seua acústica, ja que està comprovat que la fusta absorbeix les vibracions més desagradables de la campana, mentre que les truges de ferro actuals les potenciava. A més, la nova mecanització no impedirà que el toc de les campanes es realitze de forma manual per part de campaners. I també dins de la restauració, està previst recuperar el so de les antigues batzoles o matraques, instrument de fusta prou estès en altres temps, però molt oblidat en l'actualitat, i que serveix per marcar el dol del Divendres i Dissabte Sants (l'existència de les batzoles està documentada a Xàbia des del 1769, a la Consueta del Sagristà).

Però el més il·lusionant de la restauració serà, a banda de tornar a vore les campanes netes, boniques i amb

les truges tradicionals de fusta, el poder recuperar tocs de campanes descrits en la Consueta del Sagristà, de 1769, o en uns apunts sobre els tocs tradicionals que van deixar per escrit Bartolomé i Joaquín Miñana, els últims de la família que es dedicà a tocar les campanes a mà abans de la mecanització.

Gràcies a ells, que van deixar per escrit part dels seus coneixements campaners, i gràcies a la restauració actualment en procés, es recuperaran tocs, s'aprofitaran més les possibilitats sonores del conjunt de campanes, i es podrà gaudir del volteig amb la seua màxima esplendor, amb el vol de les quatre campanes, la Bertomeua inclosa, després de 19 anys de silenci i immobilitat.

Un moment d'esperança per poder gaudir millor que mai d'aquest patrimoni, de la nostra més alta música de Xàbia.

Baixada de les campanes per ser restaurades, 20 de juny de 2023. Fotos de l'autor.

La sala de campanes buida, 20 de juny de 2023. Foto Ximo Bolufer.